

RABELAIS: TRADUCCIÓN E INTERPRETACIÓN*

Henrique Harguindey Banet
Instituto de Cangas (Pontevedra)

Introducción

Traducir a obra de Rabelais, a calquera lingua que sexa, representa para un traductor un importantísimo reto, un desafío de primeira magnitude. Pero poucas veces unha empresa tan ardua –de ser culminada– fornece unha satisfacción tan elevada vista a creatividade posta en xogo e a intensidade da formación que o traductor adquire no proceso. Porque o pracer de traducir non procede neste caso da simple dificultade do texto orixinal senón da súa espléndida riqueza.

Rabelais é o creador da prosa francesa. E a súa mestría estilística, o seu dominio da lingua, da propia lingua e a súa inesgotable creación verbal fan del tamén o creador do francés moderno. Lamentablemente –e Céline laiarase catro séculos máis tarde– a lingua francesa será despois encorsetada, esgazada e empobrecida pola *bienséance*¹ reaccionaria, pola regulamentación pituña e pola pedantería ridícula. Con todo, nin a impronta rabelesiana nin a vea *gauloise* que o noso autor eleva ó máximo serán cercenadas e seguirán presentes na lingua e na literatura francesa.

Se traducir a Rabelais ó galego significaba unha dura proba debido, entre outras razóns, ás carencias derivadas dos “séculos escuros” da nosa lingua (ausencia de literatura renacentista, lagoas na elaboración do léxico téc-

---

* Na transcripción dos textos traducidos respéctase a grafía que aparece na tradución publicada.

1. Palabra, por certo, tamén introducida por Rabelais co significado de “acaemento, concordancia, harmonía”, que así mesmo verá alterado o seu contido para significar fundamentalmente “decoro, decencia, corrección”. A “conveniencia” esclerotízase en “convención”.

nico e do rexistro culto, etc.), non é menos certo que o carácter popular, libre e multiforme que aínda conserva a nosa fala acáelle perfectamente ó texto rabelesiano. Existe un paralelismo certo entre o momento histórico da creación orixinal (consolidación da lingua e da literatura francesa no Renacemento despois dalgúns séculos de elaboración) e o estadio actual da lingua galega. A vitalidade do noso idioma, coa súa diversidade de formas, a súa variedade dialectal, a creación verbal e a fixación do léxico, fan do galego unha lingua de grande alento que non se ve aínda apreixada por unha férrea normativa. O galego, co seu carácter de “lingua aberta” préstase enteiramente para trasladar o espírito e a letra da obra de Rabelais.

Esta situación, por outra banda, non é exclusiva do noso idioma. Milan Kundera sinala como a tradución da obra de Rabelais ó checo e a creación literaria de grandes rabelesianos como Vladislav Vancura foron claves para demostra-la madurez dunha lingua que renaceu para a literatura no século XIX, despois de case trescentos anos de eclipse.

Traducir a obra de Rabelais conleva un dobre labor: o de trasladar e o de interpretar. Trasladar significa repoñer noutra lingua os significados –e mesmo se é posible os significantes– que o escritor empregara no orixinal, atopar a equivalencia idiomática e estilística que caracteriza unha obra e un autor. É a dificultade inherente a todo texto xa esclarecido. Pero, a maiores, abundan en Rabelais creacións verbais propias de discutida interpretación ou non totalmente elucidadas. Este segundo aspecto é o que obriga ó traductor a facer tamén de descifrador ou, cando menos, a se mover entre as distintas interpretacións dadas.

A traslación

1. Unha das características da linguaxe rabelesiana é a mestura verbal, coa incorporación de termos dialectais, de vocabulario culto e de tecnicismos procedentes de distintos ámbitos (médico, xurídico, militar, dos oficios, etc.) e o emprego de diferentes rexistros na expresión. Pasados cinco séculos resulta imposible reproducir o impacto que este estilo puido causar no seu momento porque moitos dos termos entón novidosos ou estraños pasaron a ser do dominio común. Con todo, é necesario intentar aquilatar ó máximo cada palabra, co seu rexistro e a súa datación, para acadar a maior autenticidade, o maior “sabor de época”. Por esta razón mantemos nós, por exemplo, na nosa tradución o vello vocábulo “espóndilo” (aínda conservado na linguaxe médica) que Rabelais emprega con frecuencia; tanto máis que o escritor emprega ocasionalmente o seu equivalente “vértebra”. Mantendo a diversidade aseguramos a riqueza léxica e a distribución entre o termo usual no Renacemento e o que emerxía e se impuxo posteriormente.

O traductor debe estar atento ó rexistro do léxico e da sintaxe. Hai fra-

ses, parágrafos e mesmo capítulos, redactados claramente nun rexistro determinado, polo que son nidios e recoñecibles, pero moitas veces existe unha mestura de rexistros, que normalmente ten unha función estilística humorístico-burlesca.

Como exemplo de rexistro culto imos reproducir un anaco dominado pola terminoloxía anatómica:

Lors d'un coup lui tranchit la teste, luy coupant le test sus les os petrux, et enlevant les deux os bregmatis et la commissure sagittale avecques grande partie de l'os coronal, ce que faisant luy tranchit les deux meninges et ouvrit profondement les deux posterieurs ventricules du cerveau; et demoura le craine pendent sus les espaulles à la peau du pericrane par derriere, en forme d'un bonnet doctoral, noir par dessus, rouge par dedans. (Gargantua, ch. 44).

“Entón, dun golpe, tronzoulle a testa, cortándolle a fronte por riba dos osos petrosos e levándolle os dous osos bregmáticos e a sutura saxital con gran parte do oso coronal, e ó facelo tronzoulle as dúas meninxes e partíu profundamente os dous ventrículos posteriores do cerebro, e o cráneo quedoulle pendendo por tras, enriba dos ombreiros, da pel do pericráneo, a xeito de bonete doctoral, negro por riba e roxo por dentro.”

Unha das típicas enumeracións rabelesianas servirá para ilustrar a máxima expresividade do rexistro popular.

A leur requeste ne feurent aulcunement enclinez les fouaciers, mais (que pis est) les oultragerent grandement, les appellans trop diteulx, breschedens, plaisans rousseaulx, galliers, chienlictz, averlans, limes sourdes, faictneans, friandeaulx, bustarins, talvassiers, riennevaux, rustres, challans, hapelopins, trainneguaines, gentilz floquetz, copieux, landores, malotruz, dedins, baugears, tezez, gaubregeux, gogueluz, claquedens, boyers d'etrons, bergiers de merde, et aultres telz epithetes diffamatoires, adjoustans que point à eulx n'apartenoit manger de ces belles fouaces, mais qu'ilz se devoient contenter de gros pain ballè et de tourte. (Gargantua, ch. 25).

“Os fogaceiros non foron nada considerados coa súa petición senón que –o que peor é– aldraxáronos grandemente chamándolles pailarocos, dentes fanados, roxelos ridículos, baldreus, peliqueiros, langrán, soinaquinas, lacazáns, candongueiros, lambefoulas, pingalaceiras, emperixelados, imitamónas, larcháns, malamañados, trosmas, babecos, panocos, bardallas, trapalleiros, esfamiados, vaqueiros bostentos, pastores merdentos, e outros epítetos difamatorios semellantes, engadindo que non lles pertencía a eles comer tan boas fogazas senón que debían contentarse con pan de relón e torta.”

O efecto buscado coa mestura é patente nesta descrición dos golpes de Frei Xoán das Carnespicadas:

Es uns escarbouilloit la cervelle, es aultres rompoyt bras et jambes, es aultres deslochoyt les spondyles du coul, es aultres demoulloyt les reins, avalloyt le nez, poschoyt les yeulx, fendoyt les mandibules, enfonçoyt les dens en la gueule, descroulloyt les

omoplates, sphaceloit les greves, desgondoit les ischies, devezilloit les fauciles. Si quelq'un se vouloyt cacher entre les sepes plus espès, à icelluy freussoit toute l'areste du douz et l'esrenoit comme un chien. Si aulcun saulver se vouloyt en fuyant, à icelluy faisoyt voler la teste en pieces par la commissure lambdoïde. (Gargantua, ch. 27).

“Ós uns apachóballes os miolos, ós outros rompíalles brazos e pernas, ós outros dislocáballes os espóndilos da caluga, ós outros derreáballes os riles, baixáballes o nariz, incháballes os ollos, fendíalles as mandíbulas, afundíalles os dentes na boca, escangalláballes os omóplatos, anegráballes as canelas, derrancáballes os isquios ou esmendrelláballes os cotovelos. Se algún quería esconderse entre as cepas máis espesas, partíalle todo o carrelo do lombo e escadrillábao coma un can. Se alguén quería salvarse fuxindo, facíalle voar a cabeza en anacos pola sutura lambdoide.”

2. Os nomes dos personaxes teñen en Rabelais unha función estilística concreta: a de connotar as características do denominado.

Os nomes dos personaxes principais, Gargantúa e Pantagruel, e mais os dos seus pais (Grandgousier, Gargamelle, Babedec) viñéronlle dados a Rabelais polas *Grandes chroniques*, relatos de xigantes da tradición popular, e a súa tradución en galego resulta doada pola proximidade entre as dúas linguas románicas. O seu significado é transparente, ligado en xeral ó semantismo da gorxa e da boca: Golagrande, Gargamela, Gargantúa, Bocaberta.

Outro grupo de nomes é de formación culta. Son helenismos que en xeral denominan personaxes “respectables”: Thaumaste, Epistemon, Eusthenes, Carpalim, Ponocrates, Gymnaste. Os nomes tamén connotan determinadas calidades pero son só intelixibles para os versados en grego. A tradución ó galego tense que limitar a unha simple adaptación fonética.

Pero o grupo máis numeroso e abraiante é o dos nomes creados polo escritor cunha intención cómica e burlesca. Todo un mundo de personaxes estafalarios ó que pertencen os señores de Bicacús e de Zugapeidos, o de Trinca-arganas, o duque de Boxantar, o conde de Mollavento... E a delirante corte de Picrocolo cos seus guerreiros “de papel”: o gran escudeiro Botaporela, os capitáns Engulevento, Merdalla e Tripudo, o vizconde da Piollada, o conde Espadachín, os duques de Rapacartos, de Viramoa, de Baixascachas, de Miudallo, o príncipe de Rabuxeira...

3. O punto no que a tradución de Rabelais representa un maior grao de dificultade é o da traslación dos xogos de palabras que inzan a obra. A traslación non depende só da pericia do traductor, senón das posibilidades da lingua para admitir o xogo orixinal. Na nosa tradución –con maior ou menor fortuna– demos resolto os máis deles. Pero nalgún caso foinos imposible. Tamén é certo que algunhas veces tampouco foi factible a conservación do xogo en francés actual.

Aínda que hai moitos outros aspectos que fan difícil a traducción de textos rabelaisianos, consideramos que os xogos de palabras constitúen a verdadeira pedra de toque. Imos examinar algúns exemplos para ilustralo.

A *contrepèterie* (intercambio de fonemas ou sílabas entre dúas palabras dunha frase dando lugar a un cambio de significado) é frecuente en Rabelais, que a chama “antistrofa”.

Así, cando describe a trasnada de Panurgo de facer rabiarse a homes e mulleres na igrexa co reflexo de espellos porque dicía que non había máis ca unha antistrofa entre *femme folle à la messe* e *femme molle à la fesse*. Conservando o mecanismo e a alusión erótica traducimos por “muller de boca tola” e “muller de toca bola”. Outras antistrofas son *Epistemon qui avoit la coupe testée*, de exacta transposición no galego: “Epistemón que tiña a corta testada”; e mais *Je y suis maistre passé / Je suis prebstre Macé*, que nós trasladamos en galego “Son un profesor conseguido” / “Son un confesor proseguido”. Menos satisfeitos quedamos coa nosa traslación da *contrepèterie: A Beaumont le Vicomte*, xa que o verosímil topónimo transfórmase nunha frase ben diferente (“¡Pona bonita, ergue a cirola!”). Pero considerabamos fundamental manter o xogo e a forte carga sexual. Unha homonimia baseada sobre a palabra *entonner* (que significa “cantar, entoar”, e mais “meter viño no bocoi”) en dúas frases encadeadas resultounos moi difícil, pero ó final pensamos que a traslación resulta axeitada:

—*Chantons, bevons, un motet entonnons!*

—*Ou est mon entonnoir?*

—¡Veña, a beber e cantarolar!

—¿Onde vai o cántaro do lar?”

Sen embargo, como dicíamos, hai casos onde é imposible conservar o xogo. Así, no *Pantagruel*, cando o rei Anarca é vencido, Panurgo suxire como castigo facelo vendedor ambulante e vísteno de azul e verde, “o que lle acaía moi ben porque fora perverso”. Resulta imprescindible unha nota ó pé da traducción que explique que no orixinal o visten de *pers* (azul) e *vert* (verde), o que soa igual que *pervers* (perverso). Tamén os franceses precisan unha aclaración, xa que *pers* sería un arcaísmo. Igualmente resulta imposible transpoñer con éxito –e precisa outra nota– a explicación fantástica do topónimo *Beauce* (a rexión de Chartres) que fai o autor ó baseala na afirmación de Pantagruel: *Je trouve beau ce* (“Atopo fermoso isto”). Aínda que un francés dos nosos días o entendería, o equivalente actual sería *Je trouve beau ceci*.

Queremos deternos sobre un punto que nos resultou particularmente difícil. Foi intentar trasladar as frases (e os xogos con elas) *avoir le moine e bailler le moine*. As locucións, que xa non existen actualmente, significaban “ser ridiculizado, escarnecido, castigado” e “ridiculizar, escarnecer, castigar”.

Pareceunos conveniente facer un esforzo para intentarmos trasladar o orixinal e, partindo da equivalencia *moine* = frade, mergullámonos nos dic-

cionarios galegos. No Apéndice ó de Eladio Rodríguez González apareceu o verbo “fradar”, documentado nas Nogais co significado de “podar as árbores”. Unha nota indica que para Eladio Rodríguez sería “cortar a rentes unha parte do corpo humano”, o que sería unha extensión do significado documentado. Este verbo acaía perfectamente co significado orixinal e co metafórico para conservar o xogo do capítulo 45 de *Gargantúa*, xa que Frei Xoán, despois de que os seus inimigos o colleran preso, dera escapado cortando cabezas e facendo unha auténtica carnicería.

Grandgousier (...) demanda nouvelles du moine. Mais Gargantua luy respondit que sans doute leurs ennemis avoient le moine. “Ils auront (dist Grandgousier) doncques male rencontre”, ce que avoit esté bien vray. Pourtant encores est le proverbe en usaige de “bailler le moine à quelc’un”.

Preparamos previamente o sentido, para facilitar que se comprenda a expresión final –difícil para o lector– e que a maiores reforzamos cunha nota, e traducimos nós:

“Golagrande (...) pediulles noticias do frade. Mais Gargantúa respondeulle que o tiñan sen dúbida os seus inimigos. “Pois daquela hanlles cortar as alas”, dixo Golagrande (o que de certo tiña sucedido). E de aí vén que aínda estea en uso a expresión “fradar a alguén”.”

E no capítulo 12, cando o mordomo e o furriel do señor de Trinca-arganas recoñecen que Gargantúa, un rapaz daquela, se burlara deles, hai tamén un xogo de palabras con esta locución:

—*Par saint Jean! (dirent ilz) nous en sommes bien! A ceste heure avons nous le moine.*

—*Je le vous nye (dist il). Il ne fut, troys jours a, ceans.*

Neste caso pódese xogar perfectamente co substantivo “frade”:

“—¡San Xoan nos valla! –puxéronse eles–. ¡Estámosche ben! ¡Amolounos, cofrade!

—Non –díxolles el–, que o frade xa marchou hai tres días.”

Pero resultounos imposible manter o xogo con “fradar” ou con “frade” no capítulo 43, polo que alí forzamos un xogo distinto.

A interpretación

1. Hai no *Gargantúa* e no *Pantagruel* algunhas palabras creadas por Rabelais que non foron esclarecidas suficientemente, polo que supoñen unha dificultade adicional. O traductor debe escoller entre as distintas interpretacións propostas polos especialistas para estes vocábulos que maiormente teñen unha

función expresiva. No capítulo 10 do *Pantagruel* aparece *philogroboliser*, que semella estar construído sobre o prefixo grego *philo* e o verbo *grabeler*, “peneirar”, polo que nós traducimos “filopeneirar”. Por coherencia con esta tradución transpuxemos o *matagroboliser* do capítulo 19 do *Gargantúa* por “matape-neirar”. O *lifreflofre* do capítulo 2 do *Pantagruel* parece ter o sentido primitivo de “lambón, larpeiro”, ampliado despois –como en galego– ó de “aproveitado”. Conservando contido e sonoridade traducimos por “lapabroas”.

Cando o agresor rei Picrocolo é vencido, unha meiga prognostícalle que ha recuperar o seu reino coa chegada dos/das *cocquecigrues*. Estes animais imaxinarios (cunha denominación que mestura *coq*, “galo”, *cigogne*, “cegoña”, e *grue*, “grou”) obsesionarán ó rei parvallán que pasará o resto dos seus días a agardar por estes animais. Tentados estivemos nun primeiro momento de transpoñer en galego “galocegrous”, pero ó final pareceunos que sería totalmente axeitado e non resultaría anacrónico traducilo polos nosos famosos equivalentes “biosbardos”.

2. Un punto no que os distintos tradutores adoptan criterios diferentes é na tradución do capítulo 22 do *Gargantúa*. Figura nel unha relación de 217 xogos, case todos eles usados en tempos de Rabelais, a maior parte de difícil identificación e xa perdidos, entre os que algúns foron seguramente inventados polo autor. Hai tradutores que establecen listas persoais enchendoas con xogos populares españois e galegos, veñan ou non ó caso. Outros chegan mesmo a duplicar o número dando nomes de case catrocentos xogos. Nós inclinámonos –como fan as versións en francés actual– por traducir os nomes (que moitas veces dan idea do xogo) e, no caso de existiren en galego, poñer-mos a denominación de aquí. Así facemos unha simple tradución literal en “o fluxo, a prima, o cen, a picardía, galo verde, o que gaña perde” ou “o que fai o un, faino o outro” e damos os equivalentes galegos en “o xadrez, a raia dos caxatos, o coito, o truco, as tabas, a chuca, o tulé, o trompo, as apandas, a pita cega”, etc.

3. Algo semellante acontece coa longa lista dos libros da biblioteca de Saint-Victor (*Pantagruel*, capítulo 7). Son 140 títulos case na súa totalidade inventados por Rabelais con intención burlesca. Traducímolos tratando de conservar o mellor posible as alusións a personaxes existentes, os xogos de palabras e o latín macarrónico, e evitando as ducias de notas precisas para a cabal comprensión das referencias históricas concretas. Así puxemos, por exemplo “*Ars honeste peidandi in societate*”, per M. Ortuinum” (“*Ars honeste pettandi in societate*” per M. Ortuinum), “O paquete do matrimonio” (*Le paquet de mariage*), “A empapuxadura dos avogados” (*Le maschefain des advocatz*), “*Reverendis Patris Patris Laponi, Provincialis Lingoreteriaie: “De Lambentis Farinis” libri tres*” (*Reverendi patris fratris Lubini, provincialis Bavaardie, de croquendis lardonibus libri tres*), “A gaita dos prelados” (*La cornemuse des*

prelatz), “Virevoltarum recollepelotarum” per F. Pedebolae” (“Virevoustatorum nacquetorum”, per F. Pedebilletis) ou “Esborranchamenta Scoti” (“Barbouillamenta Scoti”).

4. Próximo tamén a este procedemento é o do capítulo 11 do *Gargantúa*, no que Rabelais se complace en tomar ó pé da letra (ou a contrapé) frases feitas, expresións figuradas e refráns de uso corrente. Cando as locucións teñen equivalencia exacta en galego nós adoptámola: “poñer o carro diante dos bois” (*mettre la charrette devant les beufz*), “botar as contas sen a taberneira” (*compter sans son housté*), “mallar en frío” (*battre à froid*), “meter entre dúas verdes unha madura” (*mettre entre deux verts une meure*), etc. Igual facemos cando a locución é formalmente diferente mais semellante polo sentido: “andar de cacho para testo” (*saulter du coq à l’asne*), “pensar na morte da becerra” (*songer creux*), “facer melindres” (*faire le sucre*), “apagar os candiolo do nariz” (*tirer les vers du nez*), “atar as moscas polo rabo” (*faire perdre les pieds au mousches*), etc. Nos outros casos limitámonos a unha simple tradución literal porque, de todos xeitos o chocante da expresión resulta evidente (“afiar os dentes cunha zoca”, “peitearse cun gobilete”, “sentarse entre dúas cadeiras co cu no chan”, “beber ó comer a sopa”...).

5. Cando o traductor aborda un texto da dificultade deste, cómpre que estea sempre á espreita, que faga un permanente cuestionamento do seu labor. Esta actitude pode dar lugar a unha mellora da primeira interpretación que el se facía e, mesmo, a interesantes descubrimentos. Cando nós abordamos o capítulo 30 do *Pantagruel*, no que Epistemón “resucitado” conta como os grandes deste mundo facían no Inferno “sucios e viles oficios”, chamounos a atención o que se lle asignaba a Aquiles: *teigneux* (“tiñoso”).

En efecto, a longa restra de oitenta personaxes (reis, papas e grandes deste mundo, en vida) “gaña a súa pobre, ruín e malpocada vida” como: pregoeiro de mostarda, salineiro, fabricante de cravos, tacaño, paisano, balseiro, vaqueiro, vidreiro, espelleiro, agrimensor, viñateiro, atiza-lumes, enfiador de rosarios, cordeiro, muiñeiro, tiñoso, lambe-cazolas, segador, aureano, limpador de retretes, calafate, galocheiro, escasulador de fabas, trinca-améndoas, pregoeiro de sarrio, faroleiro, oveiro, vendedor de trapos vellos, esfolador de cabalos mortos, remeiro, pescador de ras, lacaio, acibecheiro, escarolador de noces, grellador, teldereteiro, lapasalsas, pobre esfarrapado, enfeixador de herba, escumapotes, zanfoneiro, criado, alcatraneiro, raspa-máscaras, porqueiro, misteiro, dominoteiro, sineiro, portador de reliquias, cervexeiro, arcador de bocois, bascullador de cocíña, desfeluxador de chemineas, compoñedor de zocos, raspillador de papel, palafreeiro, pregoeiro de empanadas, engraxador de botas, desengraxador de puchos, portador de culeiros, escumacazolas, papeleiro, apañador de ratas, engraxador de sifilíticos, brunidor de arneses, tellador, apañador de toupas, arrinca-moas, barbeiro de cricas, lambefariñas,

basculladora de cociña, lavandeira de bogada, revendedora de cebolas, corredora de camareiras, espiolladora de miserentos, vendedora de cogumelos, vendedora de agrións, enfermeira, fiandeira, rascadora de verdete.

Na enumeración, catro substantivos aluden a calidades morais, psicolóxicas ou alimentarias dos personaxes: tacaño (*tacquin*), lambecazolas (*lichecas-se*), trinca-améndoas (*trinquemolle*) e lambefariñas (*croquelardon*). O primeiro explícase por un xogo de palabras semellante ó de *Piso, paisant* e *Nicolas, papetiers estoit papetier*. Os outros tres poderían indicar unha actividade concreta que debe entenderse como designación de pequenos traballos ou denominación rebaixante de oficios, seguindo na súa composición outros nomes que aparecen formados por un verbo unido a un substantivo (atiza-lumes, lapasalsas, escumapotes, raspamáscaras, etc.).

¿Pero que dicir de “tiñoso”? ¿Que fai unha enfermidade no medio de “viles e sucios oficios”? A interpretación tradicional parece desentoar no contexto.

Enfrontado a unha dúbida deste tipo, o traductor só pode coutar os seus reparos e reproducir a interpretación habitual ou arriscarse a propoñer outra. De non contarmos con medios para realizar unha pescuda filolóxica, veríamnos obrigados a aceptar a explicación de sempre, pero o feito de podermos traballar na biblioteca da Universidade François Rabelais, de Tours, permitiunos a consulta do voluminoso *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, de Wartburg, e do riquísimo legado de Brunot, con moi variados estudos de dialectoloxía galo-románica e de historia da lingua francesa. E con datos tirados deles establecemos fundamentadamente unha hipótese alternativa: *Achilles, teigneux* correspondería a *Achilles, teigneur*, interpretando *teigneur* co significado de “tinguidor”². E así o traducimos.

Conclusión

“O Rabelais que me engaiolou cando eu tiña preto de 18 anos –di Kundera– é un Rabelais escrito nun admirable checo moderno. Dado o seu vello francés hoxe dificilmente comprensible, Rabelais será para un francés sempre máis poeirento, máis arcaico e máis escolar que para alguén que o coñece a través dunha (boa) tradución.”

Velaí o ideal do traductor.

---

2. Ver o noso artigo “*Achille avait-il la teigne*”, in *Études Rabelaisiennes*, tomo XXV, Éditions Droz, Xenebra, 1991.

